

Կենտրոն, ամսպակատ, անբան (= անգործ), անպիտու
 և ն բառերուն մէջ միայն:

Այս բարբառին մէջ գործածական են նաեւ խիտ շատ արդի բառեր, որոնց մէջ կան բաց ի հին հայերէնէ յառաջիկա բարբառութիւններէն, բոլորովին իր բարբառութիւններ ալ, որոնք ժողովուրդին կը շինած է եւ ի հայրկին՝ ամէն օր եւ շինէ, զ. օր. ընթերթութիւն, փորկոյ, կեցցաւ, աշխատակից, ջուրկոյ, շտրկոյ, ցամբեցի, արտնետում, արքեւտէր, բանիժող, երեստես, թերխալ, հիւնդտես, թիւնկեր, ժամբակ, խնդունես, խոցկապ, ծակաշք, կրկապ, հատես, միշնաղ, պաքին, մլատաղ, աղաբեր, փուխիւր, արեւքաթ, աղաւորուտ, եփչոր, ընտամակի, լուսաղաւար, ծարկորտ, սաւշտակ, կերար, միշնեծ, քունիւր, յըհամ եւն:

Գլխերին է թե նշանակալատ բարդ բառերուն մէջ քերէր են որ զառական կանոնին համաձայն բարդութեան են. ընդհանրական շարտեր կազմուման են բառերու արմատներուն նշանին կամ: առանց ձայնաշարքներու փոփոխութեան կամ որման եւ առանց յօդակապի՝ անմիջապէս իրարու կցուելովը, թելգէտ են կան անոնք ալ որ ընդդէն հին կանոններուն համաձայն բարդութեան են:

ՔԱՄԼԱՆԴՈՅԻՆՈՒԹԻՒՆ. — Եւգրիկից գաւա-
ռաբարբառը համաձայնութեան կողմէ ալ գրեթէ
յար եւ նման է Պորլըց գաւառակախին համաձայ-
նութեան. ռւսաի աւելորդ կը համարինք այս մասին
խօսելը, քանի որ այդ համաձայնութեան օտըրա-
կան ձեւերն են զպահմանները յայտնի են աղբէ-
տեւտեւեան աշխարհաբարբ Ժանօքի ամէն անձին

(C-1-1-1-1-1-1)

ՅՈՎՀ. ԳԱԶԱՆԺԵԱՆ

11 9 4 11 9 7 11 4 11 6

ՀԱՌՆԳՐՈՒՄ ԵՒ ԳՐԱՆՍԻԼՈՒՄՆԻՑ

ԱՅԳԱՑԻՆԷ

Մեծարգոյ Հայր Խմբագրապետ:

Չեղապատուութեանը պատուական նամակն ու
անոր միջոցառումները Պր. Մ. Ա. ի նկարագրել
ու հարցումներն ամփոփելով թէ որ անոնց ձեռն մը
տալ ազնաւոր յաղթող գլխաւոր աշխարհաբնիկնե-
րնքը լինելն: 1. Կոնգրեսիոյ - Դրամաթիականի
Հայերը մշտնի երբ գտնուեալ են հոս: — 2. Կոն-
տոնի ազգայնոց մէջ մասը լինացեալ ու մէնաւոր
նշանքն ըլլալով: — 3. Վերջիններն ինչ տեսակ տու-
մար ու տնայնացի գործունէն, եւ — 4. Ի՞նչ չին
սխալաբանութիւններ ունին:

Թեպետ գիտնական ամսագրերի միջոցով են
ուրիշ տեղեր այս նիւթերուն վրայ ընդարձակ կե-
պով խօսուեցաւ՝ բայց եւ այնպէս փափաքնիկ

Եղեցնելու համար կ'ուզեմ՝ ընդհանուր տեսություն մ'ընել, եւ անանկ քանի մը նոր քանեք մտքերնիդ բերել որոնց վրայ յիշատակութիւն չկայ, ոչ Համադիսիդ մէջ, եւ ոչ ալ «Հայոց յոդիսաբեթոգալոսիս» եւ «Դոյնասիւրապոսի» խոյոց Միտրոպալոլիպոզ, անուն մատնաներուն մէջ:

Անբաժնորդական ընկերությունների և օտար մասնակցության մեջ իրողությունների համեմատությամբ Բազմաբաժնե ընկերությունների կազմակերպության կրեդիտային համակարգի մասին հրահանգի հիման վրա կատարվող հետազոտությունների արդյունքները համեմատվում են հետևյալ հարցերի հետ՝

Ա՛ս է, մեծաւ մասամբ գրով մեղի թողուած
աւանդութիւնը:

Սակայն, այս Թուականներէն շատ յառաջ,
ինչպէս կ'երեւայ կային ազգայինք, Թէ Հունգարա-
րիոյ եւ Թէ Գրանսիլուանիոյ մէջ:

Դրանսիրուանիոյ մէջ կը գտնենք Հայեր, արդէն ԺԵ. դարուն սկիզբները: — Իսկ Հունգարիոյ մէջ ասկէ շատ աւելի յառաջ:

Կեղայի եւ Տուրոկի՝ Հունգարացւոց տարե-
գիծները՝ յիշատակութիւն կ'ընեն Հայոց վնաս-
գործը՝ Արպազ-Հին Հունգարացւոց զորավեհան
հետք բերած էր, այն միջոցն, երբ (896ին) աս-
պատակութեանը Հունգարիան անցաւ, ու երկիրն
իր իշխանութեան տակ առաւ:

“Հունգարական տերութեան կերպարանաւորութեան ժամանակ, քանի մ'աղաւաղական գերդաստան Հունգարիա գաղթելէն ետեւ, Գեյզը իշխեալ էր. Ս. Ստիվանոս եւ ուրիշ թագաւորներն ստան նորէն նոր գաղթելոցն զոչնմայցի, յէհէն Եղիսեւ, Հայեր, որոնք երկուսն ալ տնէն էլ Լէւ, մեկերէն մէկ աղաւաղութիւլ՝ ամուսնութեանն առջ, Հունգարացոց հետ ձուլուցան, եւ աղանաւանութիւն ստացան: — Աս աղգիրը գաղտնի ձա՞մբով եւ սառնց թագաւորաց ուղեղան չիկան Հունգարիոյ”

Ուստի շատ իմաստասիրեալք կը հետեւընք
գիտնական Լուգաշին, թէ՛ «Հայերը՝ Հունգարա-
ցոց հետ միացած՝ մանակից եղան, աշխարհա-
կայութեան մեծ ու ծանր գործքին մէջ» 31

Ընածնունտ ծնմարարութիւնը կը ստուգէ նաեւ ֆէհլը, երբ որ Հունարտի եկող Հայոց գաղթականութեան հնութեանն ու նշանաւորութեան վրայ խօսելով՝ այսպէս կ'ըսէ. « Սարեկոնին (Gran Esztergom) քաղքին առաջնորդը 1243ին, Բէլ-

1893, Ե. Համ. 1—5, 230—257; Համ. Բ. էջ 71—75
140—168: — «Հանդես Ամսօրհայ», 1889, թիվ 6, 1891
թիվ 2, 1896, թիվ 4, 5 եւ այլն:

ի կէշայի (Keszai) ծ.Գ. դարուն մէջ ապրող տարեգրիչներուն ամենէն երեւելիներէն մէկն է: — Յովհ. Յուրոցի (Turoczai) ծ.Գ. դարուն երկրորդ կեսուն մէջ՝ Մատթէոս Հունգարացոց Թաղաւորին տարեգրիչն էր:

* Turoczi: Chronic. C. XII, 62 83. — Keza: Chronic. C. VIII.

Ի Լուդաշի, Հռենդարացւոց նախնիքը, Գլուխ 1870,
էջ 245:

1. Յեւ' ի Քէլ ոյլոց "Հայոց Մեհարարներէն: Վիեննայ 1898, էջ 1-4, 16-19, 118-132, 204-215, — "Հայք յիշխանութեան զարգացման իրար: Վիեննայ

Դ. Թագաւորին, կրկին կնիքովն ամրացուած առանձնաշորհուրէսութեան կնիքով մը կը ներկայացընէ, որուն մէջ կոչուած կ'ըլլայի զվարժէ Զուհագարիոյ Թագաւորաց, ազգայինք առաւն աքաճութեան պատճենին վրայ: Բայց այս Թագաւորէ, կ'ըսէ, պատշաճ՝ այն միջոցին, երբ որ Թագաւորներուն ասպատականութեան աստեղծ՝ Սորեկոնիոն բոլորովին կորստանցաւ: — Աս' ընդհանրապէս ծանօթ ու գործածութեան մէջ եղած առանձնաշորհուրէսութիւնը՝ Բէշա Դ. Նոր արածութեան պատճենով մը ամրացուց' Դ. — 'Լատիլլ. Կուն (Kun) թագաւորը՝ 1281ին, Սորեկոնիոնի Հայոց երկրակալութիւնը, Ազգաստեղծան կրօնաւորաց կը շնորհէ, որպէս զի իրենց համար վաճըր կը շինեն»:

Լուսագարական Թանգարանին (nemzeti museum) մէջ կը պահուի, Պարզ գաւառին՝ Տոլմաշ (Tolmács) հասարակութենէն ձուռեալ կնիք մը — Ժե. Գարուն առաջին ժամէն — այս վերանորոգի SIGILLUM PAROCHIAE ARMENORUM (կնիք ժողովրդագրականութեան Հայոց):

Անթրեան Իւլէշ, Նախորդ գարուն երեւելի պատմագիր յիշատակութիւն կ'ընէ, Լուսագարիոյ սահմաններուն վրայ եղած Վերէշգորտի կնիքին թուի՝ կանոնաւորեալ Հայ գաղթականութեան մը վրայ, որ վաճառականութեան շտեմարան էր:

Աս բանն կը ճշմարտէ նաեւ հետեւեալ հին օրէնքագրութիւնը. «Յանայ, Հայերուն, Բուլգարներուն, Գաղմատացոյց եւ ուրիշ ազգայնութեանց, — որոնք ժամանաւորապէս տաճկական պետութենէն դուրս եւ վաճառականութիւն բնիւր սովորեն՝ — այս երկրին մէջ ազատ երթեւեկութիւն, երբեք օգտակար ու երբեք վնասակար է: Աս բանն ցուցցոյցն հետեւութիւնները: Ուստի սակից ետքն՝ ստեղծ՝ մեր պետութեան մէջ ազատ երթեւեկութիւնն ու առևտուր բնիւր հրամանն եւ կամ այս բանն երբեքն արգելեն՝ իշխանիցն ազատ կամբէն կախում: Ունի: Այնպէս որ ժամանակին ու պարագաներուն համեմատ իշխանապետը՝ խորհրդականներուն հետ խորհելով երբ անսէ՛ որ այս բանն երկրին վնասակար պիտի ըլլայ, չպատելով տերութեան ժողովին որոշման՝ — եթէ այնպէս դատուի — որ եւ ժամանակ, անհնգ ազատ երթեւեկութիւնն ու վաճառականութիւնը կրնայ արգելուիլ»:

Աս ամէն բառովները յայտնապէս կ'ենթադրեն որ շատ հին ժամանակէ կ'ընէ — Թ. Գարուն վերջին կամ Ժ. Գարուն սկիզբներն — արդէն կը գտնուէին ազգայինք Զուհագարիոյ մէջ:

Բայց թէ որ չկարենանք ալ, ապահովապէս ըսել, թէ ասոնք պատմական ճշմարտութեան վրայ կ'ընեն. — կը մնայ ան, թէ այսօրուն օրս Զուհագարիոյ մէջ, կան անձնաթիւ ժամանակներէ կ'ընէ, անանկ՝ Հայոց հետ յարաբերութիւն ունեցող Հայոց պատկանեալ ու հայկական անունով կոչուած տեղեր ու քաղաքներ. որոնք հաստատապէս կը ցուցնեն, թէ հին ժամանակները, այդպէս է որ գտնուած ըլլան, այն տեղուանքը ազ-

գայինք: — Որովհետեւ առանց պատճառի չի տրուիր իրի, կամ տեղի: — անունն է, որ այն իրին կամ տեղիդ հետ կերպով մը մերձաւոր յարաբերութեան ու առնչութեան մէջ ըլլայ:

Örményes (առ Հայոց, հայկական, հայաբնակ, Հայոց պատկանեալ, Հայերու տեղ) կոչուած զգաւ քաղաք, գիտցածին համեմատ, ուրիշ հաս մը կայ Զուհագարիոյ մէջ:

Örményes մ. (Szász — առ սարսնահայկական — վալաքերէն Ormenisu, սարսններէն Irnesch) կայ, Դրանսիականիոյ Գէշ-Գիւրգիւլէն գաւառին Նիդաքսթեթուպոլսոյ վիճակին մէջ, ունի 759 բն.:

Ուրիշ Örményes մ. (Mező —, Orminyus, վալաքերէն Ormenisul de Campu, Հայոց գաւառովոր) կայ Գաւառ գաւառին, Մէշէն Եօթնիւնէշ վիճակին մէջ 1067 բնակչով:

Örményes (Urmenissu) մը կայ Զուհագարիոյ Սիլակ գաւառին, Սիլակի-Չէ վիճակին մէջ, ունի 578 բնակչ:

Örményes (սարսններէն Armōnis, վալաքերէն Armenisiu) մը կայ, Զուհագարիոյ, Գրաշչո-Սէօրէնի գաւառին՝ Գերկովա վիճակին մէջ, ունի 2343 բն.:

Ormány (Örmény, Ormanu) մը կայ Սուշոր-Տոպոլցա գաւառին, Սամշուշլար վիճակին մէջ, ունի 605 բն.:

Örményes մ. (Örmenislu, Ormenislu, Urminyis) կայ Գրաշչո-Սրանիոյ գաւառին, Փէշ-Վէնց վիճակին մէջ 388 բնակչով:

Örményszekes (Armeni, Ármenszék, Armény, Armenen — տեղ, բնակութիւն, աթոռ Հայոց) մը կայ Աշո-Փէշէր գաւառին, Գիշ-Էնյէտ վիճակին մէջ, ունի 1449 բն.:

Hajdu-Böszörmény (բարկադոյ, վշտացած, ցաւած Հայ — տաճկ. Խէր) անուն քաղաք մը կայ Զուհագարիոյ Հայտու գաւառին, Նատուկար վիճակին մէջ, ունի 21,238 բն.:

Ըստ պատմական գրութեանց, այս տեղերուն մէջ, այսօր եւ ոչ ազգային մը կը գտնուի. որուն հաւատարմը՝ ժամանակին քաղաքականութիւնն ու յարաբերութիւնները նկատելով — քիչ մը գտնուի: Այնպէս եթէ այս բանն ճշմարտ ալ ըլլայ, ասանկ անուանաւորութիւն ունեցող տեղերուն մէջ, ասոնք մը պէտք է որ գտնուած ըլլան ազգայինքը: Բայց թէ որ ժամանակները՝ շատ ստուգապէս չենք կրնար ըսել: — — —

Իրաւ է որ, ազգայինք այս տեղերը գաղթած ասոնք, ասանց բայցառութեան, լուսաւորական էին: — Առաջին հեր, Մինաս Ջիլիփտար օղու, Հայոց առաջնորդ եպիսկոպոսը՝ Լէմպէրի մէջ, սղղագրաւ գաւառութիւնը Բալլովիշինի կարգի-նային առջեւ (1886ին) գնիլէն ետեւ, ազգայինքը, Վրդարեան եպիսկոպոսին առաջնորդութեանը, ետեւէ ետեւ կամօթուղիկութեան գարման: — Ամենէն վերջիններն եղան Նիդաքսթեթուպոլսոյցը, որոնք ետքի մասն ալ ընդգնեցաւ սղղագրականութիւնը՝ տերութեան յորդորելով 1781ին, (Տե՛ւ Հայք Նիդաքսթեթուպոլսոյ Դրանս. Բ. Հատ. էջ 166 — 168),

1 Codex Diplom. V, էջ 77. — Approb. Const. regni Transylv. A. 1632, ՂԷ. ԵԲ.

Ուստի այսօրուան օրս Դրամսիրուանիոյ եւ Հունեղարիոյ ազգայնոց մէջ ամենեւեւ լուսաւորական Հայ Հկայ:

Յարինքով յառաջ՝ երկու գերդաստան կար Պրաշտի (Kronstadt) մէջ: Մէկն եր պատմական Բերճասեան աղան անուիլ, մէկալը՝ Գրիգորեան: Բայց քանի որ տարի յառաջ, ասկէ Գրիգորեան վերադարձան, ուսկից, ինչպէս կարծեմ, եկած էին:

Դրամսիրուանիոյ ազգայնոց — այսինքն ուր որ խմորին կեցած ու ժողովրդագրաբանութիւն կազմած են՝ — այսօր գործածած անասոցոյցը լատին եկեղեցւոյն տնայաւոր (Directorium) վրայէն կադապարուած բան մըն է: Զատիրը՝ շարաքաղարին համեմատ կը գտնեն եւ անոր հետ կը համեմատեն նաեւ ամեն շարժական տեղանակաւ տաները: — Սակայն կը տանեն ընդհանուր Հայ եկեղեցւոյն տանած տուրքերն, ըստ Հայ տնայաւորի, բնականապէս նոր առւմարին հետեւելով (ինչպէս որ, օրինակի ապագա կը տանեն Վիեննայի ու Վենետիկի Միաբանութիւնները) հիմ գնելով՝ բուն բարեկենդանն, եւ կամ մանաւանդ քառիրը: Ուստի կը տանեն Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի մուտն ի վերապէն, են ի վերապէն եւ գիւտ նշխարաց, նոյն ասեկներն ուժօրէք կատարելով եւ թափօր բնելով: Ար տանեն Սարգիս զօրավարը, Առուժմանքը, Սուքիստանքը, Սահակ Հայոց կամ Թուղիսարը, Ղեւնդեանքը, Վարդանանքը, Գեղեղորստ, Սեբաստիոյ քառասունները, Հովհաննիսանքը, Թեկիլի, Յրգատ, Թարգմանիչները, Գրիգորիս Աղուանի կամ ուղիկոս, եւթն խոտածարակները եւ այլն: — Բայց մէկալ կողմանէ լատին եկեղեցւոյն հետ կը տանեն, Օր միւրոց (մեծ պահաց առաջին շորէք-շորէքին) Տոն մամուլի եւ արեան, Սիրո Յիսուսի, պահպան հրեշտակին տանը, Ս. Անտոն Պատուոցին, Ս. Յովհ. Նշխարակներն, Ս. Լուսինարիոս, Ս. Կայեանտոս, Ս. Աւգոստինոս, Ս. Երանիմոս, Գրիգոր Պապ. Ս. Սեդեքարոս (Դեկտ. 31): — Ասանցմէ զստ՝ զՍ. Սահակոս եւ զՍահակուս Հունեղարիոյ թագաւորները. դարձեալ զՍ. Եղիսարեմ եւ զՄարգարիտայ հունեղարական իշխանահիններն եւ այլն: — Ամբողջ տարին՝ շորէք-շորէքի եւ ուրբաթ օրեր՝ պահաց օրեր են: — Գիւս գործածութեան մէջ են (բայց միայն կերելոյ-Հայաքաղաքը) շարականաց գիրութեանք համար, Հայոց գործածելու օգիւտած Ուրբ ծայրերը:

Ունին, ձեւագիր յատուկ մշտնջենաւոր տնայոց մը, զոր Լեւոստանի Հայոցմէ ընդունած են: Զտակայ, կարծեմ. Ստեփ. Ռօշաք շարագրած է 1728, այն միջոցին որ, «Հայոց հին մայրոցը սրբազրած, ու հին ձեւագիր մայրոցներն իրաւուն հետ բաղդատելով՝ մեր նախնեացն ետեւէն երթալով գտակայ արտագրելու ջանացած է:»

Արք՝ վերագրեալ մշտնջենաւոր տնայոցին վրայէն կը յօրինեն իրենց առնեւն տարեկան տնայոցը: —

Գալով արձանագրութիւններուն. կան պատմական սխառութեանքներ, Հայաքաղաքի, Եղիստ-

րեթուպոլսոյ, Ճուրճով Սէնդ Միգուլի եւ Սիր-վիլի մէջ. Սակայն ասանք միայն նախորդ դարուն բաներ են: Սակեւ ասկէ հին ժամանակէ մնացած ազգային բաներ չկան: — Իսկ հրապարակական արձանագրութիւններուն վրայ, բաւական յիշատակութիւն ըրած է Յովհ. Անեղի, թէ «Ամսօրեայ Հանդիսին» մէջ 1889 (թիւ 6), 1891 (թիւ 2) եւ 1896ին (թիւ 4 եւ 5) տարիներն եւ թէ «Հայոց Մեքարապոլսին» անուն երկապարտութեանք մէջ (էջ 204—215). — Եւ ասոնք ուղիղ են:

Ըստ այսմ, Դրամսիրուանիոյ Հայոց հրապարակական յիշատակներուն ամենէն հիններն են, մինչեւ հիմակ դիպացածներու համեմատ, մէյ մի Եղիսարեթուպոլսոյ «հին ժամ» կոչուած եկեղեցւոյն կողմէն կրօնի վրայի յիշատակարանք՝ 1723էն, որ 19 տող է, ու կը պատմէ այն եկեղեցւոյն շինութեան կերպը, մէյ մի կերպը-Հայաքաղաքին «Սողոմոնեան եկեղեցւոյն» աշտարակին վրայից, 1724 էն, — դարձեալ Առաւած ասորեան տան ճակարկը՝ 1727էն, — մէյ մ'ալ, վերոյիշեալ եկեղեցւոյն, Ս. Աննայի կողմէն մարտան վրայից՝ 1732էն: — Ասոնցմէ նորագոյն են, Ճուրճով Ս. Միգուլի յիշատակարանները, զան զն տանք 1733էն ու 1734էն են:

Ահա Ձեր հարցմանց պատասխանները:

Ս. ՓՈՓՈՍ

ՀԱՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍԷ «ՆՈՒՆԿԻԼԻԿԱՆԸ-ՀԵՐԵՆԸ
ՆՈՒՆԿԻԼԻԿԱՆԸ ԿՆԻՔՆԵՐ» ՈՒ ՄԵՐՆԸ

Այս վերնագրով երեք նոր կնիքներու ալ կը հանդիպինք Հաւիտ Ամսօրեայի վերին (1899 Յունուար) թուոյն մէջ (էջ 15), հրատարակուած գրք. Յ. Վ. Պալեանի կողմանէ, որ արք. գէն Հաւիտի անցեալ արարուն Մայիսի թուոյն մէջ (էջ 139) «Երկու Հաւիտեան կնիքներ» հրատարակելով՝ մեծ ծառայութիւն մատուցած էր գիտութեան: Այս վերիններուն մասին լուսնոյն մէջ հրատարակած փորձի մէկ տեսարակն վրայ խաւով լուսնոյն պատ. խմբագիրներէն է Վ. Մ. Մեղի.՝ կրտսեր, թէ «Կը խոտանանք թերթիս յաղորդ թուրքէն մէկուն մէջ անոր նոր առիթ մ'ալ ընծայելու, մարտիկով ի սրտանց մի եւ նոյն յաղորդութիւնը:» (Հաւիտ. 1898. Գեղեւ. էջ 381—382): Ահա այս «խոտանանք» է որ կը կատարէ այսօր Հաւիտն. եւ իր «մաղթանաց» իբր արգիւնը՝ «յաղորդութեան» լուրը կը հարողովմ. Հաւիտի իսկ միջոցաւ:

Դան փութամ ըսել՝ թէ ներկայացուած երեք նոր կնիքներէն եւ մէկ մեկը Կրտսեր կամ՝

1 Համեմատ «Դրամսիրուանիոյ Հայոց Մեքարապոլսին» մասին 258 էջին հետ: